

KUSHON IMPERIYASINI VUJUDGA KELISHI TARIXI

Ilmiy raxbar: Parmonov Sharofiddin Shavkatovich

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Gumanitar
fanlar fakulteti O'zbekiston tarixi kafedrası o'qituvchisi

Qilichev Shohruh Sherali o'g'li

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Gumanitar
fanlar fakulteti tarix yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Kushon imperiyasining vujudga kelishi, Kujula Kadfizning davlatga asos solishi, Vima Kadfiz davrida mamlakatning kengayishi, Vima Kadfiz tomonidan o'tkazilgan pul islohoti, Kanishka davrida davlatning gullab yashnashi, Kanishkaning dinarga bo'lgan munosabatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kushon, Kujula Kadfiz, Vima Kadfiz, Kanishka, Buddaviylik dini, Xitoy, Hindiston, Rim, Parfiya, Sosoniylar.

Kushon imperiyasi qadimgi davrning eng buyuk davlatlaridan biridir. U hozirgi O'zbekiston, Afg'oniston, Pokiston va Shimoliy Hindistonning ko'p qismini qamrab olgan edi. Milodiy III asrning boshlarida Xan, Parfiya qirolligi va Rim imperiyasi kabi yirik davlatlar bilan bir qatorda G'arb va Sharq o'rtasida eng muhim mavqega ega bo'lgan sivilizatsiyalashgan dunyo ustidan hukmronlik qildi.

Kushon davlatining asosiy hududi dastlab Baqtriya hududi bo'lgan yunon-Baqtriya qirolligi qulaganidan keyin Yueji ko'chmanchi qabilalari yashay boshladilar. L. Borovkova ta'kidlaganidek, ko'chmanchilar Baqtriya aholisining turar-joylarini vayron qilmadilar, balki o'z jamiyatlari tarkibiga "tinch yo'l bilan o'sdilar". Ular o'stirgan madaniyat an'alarini tezda qabul qilishdi. Xususan, bu haqda Sovet va afg'on arxeologlari Viktor Sarianidi rahbarligida

Afg'onistonning shimolidagi Tilla tepa aholi punktida ochilgan Kushon qabrlari guvohlik beradi. Yuechjilar Baqtriyada 100 yil mobaynida 5 ta qabilaga bo'linib - Shuanmi, Guyshuan, Xise, Xyumi, Dumi yashaganlar. Guyshuan qabilasi (yabg'usi Kujula Kadfiz edi) to'rtta qabila yabg'ularini o'ziga tobe etib, barcha qabilalar ustidan hukmronlik qilardi. U o'z davlatini Kushon sifatida e'lon qildi va hozirgi Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumanida joylashgan Dalvarzintepani bu davlatning poytaxtiga aylantirdi. 47 yilda U tez orada Parfiya, Afg'oniston va Kashmirni egalladi. Kujula Kadfiz 80 yoshida dunyoni tark etdi. Uning davrida Kushon davlatining o'z pullari bo'lmagan. Kudzula Kadfiz tangalarni Rim saltanati va Parfiya podsholari zarb etgan tangalarga taqlid qilib chiqargan. Shu boisdan ham bu davrdagi tangalarda «Kujula Kadfiz Yabg'u» degan yozuvlarni uchratamiz. Keyinroq esa «Hukmdor Kadfiz» degan yozuvda tangalar zarb etilgan

Kujula Kadfiz (mil. avv.25-milodiy 35-yil) vafotidan so'ng uning o'g'li Vima Kadfiz(35-78) taxtga o'tiradi.(Boshqa ma'lumotlarda Vimo Takto o'tirgani haqida ma'lumotlar bor) bu davrda Kushonlar davlati Pokiston va Hindistonning markaziy viloyatlarini bosib oladi. Vima Kadfiz o'z nomidan tangalar zarb etadi. Unga atab tosh haykali o'rnatadilar. Bu haykal Hindistonning Matxura shahrida qad ko'taradi. Vima Kadfiz 30 yildan ortiqroq podsholik qiladi. Mamlakatda pul islohotini o'tkazadi.

Vima Kadfizdan so'ng mamlakatni idora etish Kanishka (78-123) zimmasiga tushgan. U podsholik qilgan davrda Hindistonning janubiy tumanlari, O'rta Osiyoning Sug'diyona, Xorazm va Choch viloyatlarini zabt etadi. Kanishka davrida «shohlarning shohi -ulug' xaloskor» yozuvi bilan tanga pullar zarb etiladi. Kanishka tangalari turli hududlarda ko'plab topilgan. Kushon davlati bu davrda eng gullagan va hududlari juda ham kengaygan davrini o'z boshidan kechiradi. Kanishka budda dinini rasmiy ravishda davlat dini deb e'lon qiladi, buddizmni qabul qilib, uning saltanat miqyosidaga tashviqotchisi va himoyachisiga aylanadi. Kanishka davlat poytaxtini Dalvarzindan Peshovarga ko'chiradi. Milodning I asr 70–80-yillarida Sharqiy Turkiston yerlari masalasida Xitoy–Kushon mojarolari boshlanadi. Shunga

qadar Kushonlar xitoyliklarning Sharqiy Turkiston yerlarini egallash uchun qilgan harbiy harakatlariga xayrixoh bo'lganlar. Hatto ular 84-yilda xitoylarga qarshi kurashish uchun Qashg'arga yuborilgan Qang'uy qo'shinini tezda chaqirib oladi. Qashg'ar hokimligi esa xitoyliklarga

taslim bo'ladi. Shundan so'ng kushonlar Xitoyga Turfonni bosib olishda yordam ko'rsatadi. Oradan 2–3-yil o'tgach, ikki o'rtadagi munosabat buziladi. Buning sababi Kushon elchisi 87-yilda katta sovg'alar bilan Xitoy hukmdorining qizini kushonlar podshosiga unashtirish maqsadida Xitoyga borgan edi. Xitoy hukmdori uni hibsga olib keyinchalik qatl etadi. Natijada ikki o'rtaga sovuqchilik tushadi. O'zini haqoratlangan deb hisoblagan Kushon hukmdori 70 ming kishilik qo'shin bilan Xitoyga qarshi yurish qiladi. 90-yilda o'zaro kurashda u yengilib, Sharqiy

Turkistondan qochishga majbur bo'ladi. 102-yilda Xitoyning nomdor va yengilmas lashkarboshisi Ban Chao vafot etadi. Bundan foydalangan Sharqiy Turkiston viloyatlari xalqlari birin-ketin Xitoyga qarshi qo'zg'olonlar ko'taradilar. Bu qulay vaziyat tufayli kushonlar 107-yilda Sharqiy Turkistonga yana lashkar tortadilar. Kushonlar Sharqiy Turkistonda o'z hukmronliklarini o'rnata olmagan bo'lsalarda, Hindiston yilnomalarida Kanishkaning Tarim havzasini bosib olganligi haqida

ma'lumotlar berilgan. Xullas, Kanishka podsholik qilgan davrda kushonlar davlati hududlari juda ham kengaygan.

Kanishka Kushon hukmdorlari orasida eng mashhur bo'ldi, ammo uning hukmronligi davri masalasida tadqiqotchilar orasida sezilarli farqlar mavjud. Ehtimol, bu milodiy II asrning birinchi uchdan bir qismiga tegishli. Uning davrida Kushon davlatining asosiy markazi hind egaliklariga nisbatan muayyan siljish sodir bo'ldi. Poytaxti Purushapura shahri, hozirgi Peshovar edi. Kanishka buddizmning homiysi sifatida tanilgan. Biroq, Kanishkaning tangalarida nafaqat Buddaning tasvirlari, balki turli xil xudolar - yunon Gelios va Gefest, hind-Eron Mitra va Vertragna va boshqalar mavjud (Shuning uchun Kanishkaning o'zi diniga oid munozaralar mavjud; ehtimol u zardushtiylik bo'lgan va buddistning o'zi emas). Shunga

qaramay, aynan shu tufayli yunon-buddaviylik san'atida Gandhar an'anasi o'rnatildi va to'rtinchi buddaviylik sobori o'tkazildi.

Kushonlar Xitoy va Rim imperiyasiga elchilar yuborishgan (Kushon elchilarini 138 yilda imperator Antonin Piy qabul qilgan). G'arbda Kushon mulklarining chegaralari Parfiya bilan, Sharqda esa Xan Xitoy bilan bevosita aloqada bo'lganligi sababli, ko'pincha harbiy to'qnashuvlar sodir bo'lgan. I asr oxiri - II asr boshlarida Sharqiy Turkistonda kurash ayniqsa yuqori darajaga chiqdi. Bu erda Kushon armiyasi oxir-oqibat xanlarning kengayishini to'xtatishga muvaffaq bo'ldi.

Milodiy III asrda Parfiya o'rnini bosgan Sosoniylar davlati bilan to'qnashuvda Kushonlar mag'lubiyatga uchradi. III asrda Kushon Shohligi parchalanishni boshladi. Kushon imperiyasi qulaganidan so'ng, IV asr boshlariga qadar davom etgan uzoq muddatli siyosiy bo'linish davri boshlandi; IV asrda kushonlarning biroz tiklanishi qayd etildi, ammo ular avvalgi shon-sharafga erishmadilar. V asrga kelib, Kushon dunyosining qoldiqlari Kushon an'alarini davom ettirgan eftalitlar ("oq xunlar") bosqini bilan yo'q qilindi. Keyin yangi kuchli imperiya - Gupta imperiyasi shakllana boshladi.

Kushon sulolasining kelib chiqishi: Kushonlar sulolasi an'anaviy ravishda Yueji va Eron tilida so'zlashuvchi toxarlar bilan tenglashtirilgan. Ba'zi mualliflar Kushonlar va eftalitlar o'rtasida farq qilmaydi va bu ikki atamani sinonim sifatida qabul qiladi. Yueji va toxar Eron tilida so'zlashuvchi xalqlar sifatida tan olingan.

Xunlarning kelib chiqishi versiyasi mavjud, unga ko'ra xunlarning bir qismi "Kushon"nomini olgan. Boshqalar kushonlarni turkiy tilli deb bilishadi.

Kushonlar Eron tilida so'zlashar edi. Rabatak yozuvi Kushon tarixi bo'yicha tarixiy yodgorlik va manba hisoblanadi. Bu 1993 yilda Afg'onistonning Rabatak qishlog'ida, mashhur Surxko'tal arxeologik yodgorligi yaqinidagi qazishmalarda topilgan Baqtriya yunon alifbosidagi toshdagi yozuv. Yozuv Kushon shohi Kanishkaning hukmronligi bilan bog'liq va uning nasl-nasabini ham yoritadi. Kanishka yozuvining birinchi satrida Kanishkaning

hukmronligi xavfsizlik, adolat va qonuniylik davri sifatida tasvirlangan va barcha xudolar uning hukmronligidan mamnun ekanligi e'lon qilingan. Ikkinchi satrda u yunon va oriy tillarida edikt chiqarganligi haqida xabar berilgan. Keyin shohlar ro'yxati keltirilgan: Kujula Kadfiz, buyuk bobo, Vima takto, uning bobosi, Vima Kadfiz, otasi va Kanishkaning o'zi. Matnda, xususan, shunday deyilgan: "Buyuk Najotkor, Kanishka Kushan, Solih, adolatli, Avtokrator, sajda qilishga loyiq Xudo, Nana va barcha xudolardan shohlikni olgan, birinchi yilni xudolarga yoqadigan tarzda boshlagan. Va u yunon tilida farmon chiqardi, keyin uni Aryan tiliga tarjima qildi.

Baqtriyaliklar singari, Kushonlar ham sho harfi qo'shilgan yunon alifbosidan foydalanganlar

Kushon shohligida Sharqiy Eron tillarining turli dialektlarida, masalan, Baqtriya va Kushon tillarida muloqot qilishgan. Tilshunos olimlar yozuvlarning qoldiqlariga ko'ra Kushon tilining o'zi Sharqiy Eron Shimoliy kichik guruhining shevasi ekanligini aniqladilar, u Yueji tillarining lahjasi edi. Shu bilan birga, Kushon yozuvi yunon alifbosiga asoslangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зеймаль Е. В. Кушанская хронология (материалы по проблеме). - М.: Наука, 1968. -186 с.
2. Грантовский Э. А. О восточноиранских племенах кушанского ареала // Центральная Азия в кушанскую эпоху. Т. 2. М., 1975
3. Шеркова Т. А. Египет и Кушанское царство (торговые и культурные контакты) / отв. ред. Б. А. Литвинский. - М.: Наука (ГРВЛ), 1991. — 192 с. — 1200 экз. - ISBN 5-02-017088-7.
4. Боровкова Л. А. Кушанское царство (по древним китайским источникам). - М.: Институт востоковедения РАН, 2005. - 312 с. - ISBN 5-89282-265-6.

5. Берзин А.. Исторический очерк о буддизме и исламе в Афганистане.

Г. Юдина «Дальверзин-тепе - земля кладов»

6. A.Sagdullayev . O`zbekiston tarixi I T. Vneshinvestprom 2019

7. Sh. Karimov R. Shamsutdinov Vatan tarixi T.O`qituvchi 2010